

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

(Prof. Dr. Muhammed Nur DOĞAN Armağan Sayısı)

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number:

Cilt: 2 Sayı: 1 Şubat 2019

ss. 353-376

Makalenin Geliş

Tarihi

10/02/2019

Makalenin

Kabul Tarihi

22/02/2019

Yayın Tarihi

28/02/2019

KLASİK OSMANLI ŞİİRİNDE GÜLÜN BÜLBÜL VE DİĞER HAYVANLARLA İLİŞKİSİ

Talip ÇUKURLU¹

ÖZET

Günümüzde genel olarak “Divan Edebiyatı/Şiiri” ismiyle bilinen “Klasik Osmanlı Edebiyatı/Şiiri”, altı asırlık bir zaman dilimini ve üç kıtayı aşan büyük bir edebî oluşumdur. Temelde Türk-İslam kültürü kaynaklı olmasıyla birlikte Hint’ten Zerdüştlüğe, Çin’den Anadolu’ya kadar çeşitli medeniyetlere ait birçok kültürel öge, bu edebiyatın tamamlayıcı bir parçası konumundadır. Yoğun olarak Anadolu coğrafyasında bulunan klasik şairler, tabiatta gördükleri herhangi bir canlıyı, nesneyi veya karşılaştıkları tatlı veya acı olayları, farklı kültürlerle ait kavramları, zihin süzgeçlerinden geçirerek şairane bir hayalle şiirlerine nakşetmişlerdir.

Çiçekler, hemen her kültürde, mitolojide, efsanede kendisinden bahsedilen, insanoğlunun ayrılmaz bir parçasıdır. Daha çok Doğu edebiyatlarında rastlanan çiçeklerden en çok dikkat çeken şüphesiz güldür. Geniş bir coğrafyada yetişmesi, göze, burna ve dokunma hissine hitap etmesi, Hz. Muhammed (sav) ile ilişkilendirilmesi ve gösterişli bir çiçek olması, onu birçok edebî esere malzeme yapmıştır.

Gül denilince akla gelen ilk canlı bülbüldür. Asırlardır işlenegelen gül-bülbül aşkı, Klasik Osmanlı Edebiyatı’nı adeta gül-bülbül edebiyatı haline getirmiştir. Gülün

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı A.B.D. talip.cukurlu@siirt.edu.tr ORCID: 0000-0002-5164-6720

Bu makale yazarın “Klasik Türk Şiirinde Gül” isimli doktora tezinden hareketle oluşturulmuştur.

etrafında bülbülden başka canlılar da vardır. Arı, karga, baykuş, ceylan bunlardan bazılarıdır. Bülbülün sesinin ve görünüşün güzel olmasıyla karganın sesinin ve görünüşünün kötü olmasının karşılaştırılması gibi gül diğer hayvanlarla da çeşitli sebeplerle ilişkilendirilmiştir.

Klasik Osmanlı şairlerinin, şiirlerini topladıkları eserlere “Divân” adı verilir. Bu eserlerin büyük bir bölümünü genellikle gazeller oluşturur. Gazel, âşıkane duyguların anlatılması için en uygun olan nazım şeklidir. Başka nazım şekillerinde bir tek beyti bile olmayan kimi şairlerin, gazel nazım şekliyle yazılmış birçok şiiri vardır.

Bu çalışmada, çiçeklerin içinde en çok sevilen gülün, nazım şekilleri içinde en çok tercih edilen gazellerde, kendisini en çok seven bülbül ve diğer hayvanlarla nasıl ilişkilendirildiği incelenecektir. Çalışma alanımız, 14. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında yaşamış şairlerin, birkaç istisna dışında, gazelleriyle sınırlıdır.

Anahtar kelimeler: Klasik Osmanlı Şiiri, Gül, Bülbül, Gazel, Hayvanlar.

RELATION OF ROSE WITH NIGHTINGALE AND OTHER ANIMALS IN CLASSICAL OTTOMAN POETRY

ABSTRACT

Classical Ottoman Literature/Poetry, now known as Divan Literature/Poetry in general, is a great literary formation that transcends six centuries and three continents. As a result of its origin in Turkish-Islamic culture, many cultural elements belonging to various civilizations from India to Zoroastrianism and from China to Anatolia are an integral part of this literature. Classical poets, usually found in the Anatolian region, any living thing, object they see in nature; they wrote the sweet or bitter events they encounter, the concepts of different cultures, with a poetic dream.

Flowers, in almost every culture, mythology, the legend mentioned, is an integral part of human beings. Of course, the most common flower in the Eastern literature is the rose flower. Growing in a wide geography, addressing the eye, nose and touch of touch, associating with the Prophet Muhammad and having a flashy flower made him a literary work.

The books that the classical Ottoman poets gathered their poems were named Divan. A large part of these works usually form ghazals. Ghazal is the form of poetry that is best suited for telling the feelings of love. Some poets who have no poetry in other genres have many poems written in the ghazal form. In this study, the relationship between rose, nightingale and other animals will be examined. Our study area is limited to the ghazals of poets who lived between the 14th and 19th centuries, with a few exceptions.

Keywords: Classical Ottoman Poetry, Rose, Nightingale, Lyric, Ghazal, Animals.

GİRİŞ

İnsanlığın ilk çağlarından beri, hatta Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın henüz cennette buldukları zamanlardan günümüze değin çiçekler, insanoğlunun ayrılmaz bir parçası olmuştur. Semavî olsun olmasın hemen bütün dinlerde, birbirinden kıtalar ve asırlarca uzakta yaşayan kültürlerde, çiçeklerin ve bilhassa gülün ayrı bir önemi bulunmaktadır.

Eserleri asırları aşmış günümüze kadar gelen klasik Osmanlı şairleri, kurdukları orijinal hayaller içerisinde çeşitli çiçeklere de yer vermiştir. Örneğin, Yavuz Bayram 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında yaşamış 26 klasik Osmanlı şairinin divanındaki yaklaşık 100.000 beyti tarayarak yaptığı çalışmada, 19 farklı çiçeğin isminin geçtiğini, bazılarının farklı isimlerle anılması ya da alt türlerinin de şiirlere girmesi sebebiyle bu sayının 28'e çıktığını belirtir (2007: 216-217). Bu çiçekler içinde kendisinden en çok bahsedilen ise güldür. Lâle Devri'nin ihtişamlı günlerinde bile gülün saltanatı sarsılmamış, tahtını lâleye kaptırmamıştır. Bu durum, gülün çok eski zamanlardan beri geniş bir coğrafyada biliniyor olması; Hz. Muhammed'i (sav) temsil etmesi; dokunma, koklama, görme hatta tatma duyularına hitap etmesi; sevgilinin yanağına ve dudağına benzemesi yönleriyle ilgilidir (Bayram, 2001: 372).

Klasik şairlerimiz eserlerinde, çiçeklerin yanı sıra çeşitli hayvanlara da yer vermişlerdir.² Biz, çalışmamızın kapsamı gereği gülün ilişkilendirildiği hayvanları inceleyeceğiz. 14. yüzyıl ile 19. yüzyıllar arasındaki divanların gazeller bölümlerinde yapılan taramalar neticesinde gül ile bağdaştırılan hayvanların neredeyse tamamının kuş türleri olduğu tespit edilmiştir³. Bu durumunun en büyük etkisi şüphesiz gül ile bülbül arasındaki maceradır. Şairler, bülbül ile diğer kuşları çeşitli yönlerden, bilhassa ötüşü ve sevgiliye olan aşkı cihetlerinden karşılaştırmışlardır. Şairlerin, kuşların özelliklerini

² Klasik Osmanlı şiirinde hayvanlar üzerine yapılan çalışmalara örnek teşkil etmesi bakımından: BATİSLAM, H. Dilek (2002). "*Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hüma, Anka, Simurg*", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S. 7, s. 185-208; ÇETİNKAYA, Fadime (2008). "*Nef'i Divanı'nda Bitkiler ve Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme*", Cumhuriyet Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Sivas; DURKAYA, Hayriye (2010). "*Fehîm-i Kadîm Divanı'nda Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 3, Issue: 15, s. 13-27; EREN, Abdullah (2009). "*Sihâm-ı Kazâ'da Hakaret Unsuru Olarak Hayvanlar*", Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, S. 2, s. 28-44; ESKİGÜN, Kübra (2006). "*Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Kahramanmaraş; KAYA, Bülent (2010). "*Divan Şiirinde At ve Şiirlerde İşleniş*", Türk Bilim Araştırma Vakfı, C. 10, S. 3, s. 86-99.

³ Ömür Ceylan, kuşlar üzerine yaptığı çalışmada klasik Osmanlı şairlerinin konu ettikleri kuş türü sayısının 50'den fazla olduğunu belirtmiştir (2006: 248).

beyitlerde ustaca işlemleri oldukça dikkat çeken bir husustur. Bu durum bize, Osmanlı şuarasının ne kadar geniş bir bilgiye/kültüre sahip olduğunu, üstün gözlemci yönlerini ve doğada mevcut her türlü varlığı zihin süzgeçlerinden geçirerek nasıl şiire dönüştürdüklerini göstermektedir. Dolayısıyla bu tür beyitlerin bir kısmını kuşlarla ilgili ayrıntılı bilgilerden yoksunken anlamak mümkün değildir. Bu sebeple kuşlar ve diğer hayvanlar hakkında kısa bilgiler verildikten sonra beyitlerin incelenmesine geçilecektir.

1. Arı (Zembûr) ⁴

Gül ile arı arasında ilişki kurulması, klasik Osmanlı şiirinde nadir karşılaşılan kullanımlardandır. Aşağıdaki beyitte arı, hem çiçeklerden aldığı polenlerle faydalı bir ürün ortaya koyma yönüyle hem de zehirli bir iğneye sahip olup zarar verme cihetiyle ele alınmıştır. Aşağıdaki beyitte Şeyh Gâlib, tezatlardan yararlanarak anlam oyunlarına başvurur. Gül dikenli olduğu halde arı ondan faydalanarak, yararlı bir madde vücuda getirir. Şair de aslında “biz yabancıya diken gibi geliriz ama bilenlere bal gibi faydalıyız” demek ister:

Hâr-âver olan gülden alıp feyz çü zembûr
Bi-gâneye nişiz velî hum-hâneye nûşuz Ş. Gâlib, 121/6⁵

2. Baykuş (Bûm)

Türkçede “baykuş”, Arapçada “bûm” olarak adlandırılan bu hayvan geceleri ortaya çıkan ve genellikle harabelerde yaşayan yırtıcı bir kuş türüdür. Klasik şairlerin genel inanişına göre baykuş uğursuz bir hayvandır ve bu yüzden insanlar ve diğer kuşlardan uzaklaştırılmıştır. Yapılan taramalar neticesinde gül ile baykuş arasında kurulmuş doğrudan bir ilişki tespit edemedik. Aşağıdaki beyitte kullanılan gülistân ise bir kıyas amacıyla beyte dâhil edilmiştir.

Şair, insanların vatanlarını sevmeye mecbur olduğunu dillendirirken, sözlerine delil olması açısından baykuşun bile vatanı olan vîrâneği gül bahçesine değişmediğini söylemiştir. Şair, bir ve bin kelimelerini kullanarak beytin anlamını kuvvetlendirmiş ve vatan olan bir viranenin gurbet olan bin gül bahçesinden daha değerli olduğunu belirtmiştir:

⁴ Hayvanların isimleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Madde başlarında hayvanların -varsa-Türkçe isimleri, parantez içinde ise en çok kullanılan Arapça ve Farsça isimleri verilmiştir.

⁵ İsimlerin yanlarındaki ilk sayı, divândaki kaçınıcı gazel olduğunu, ikinci sayı ise o gazeldeki kaçınıcı beyit olduğunu göstermektedir. Gazellerin dışından seçilen beyitlerin tür özelliği ise kısaltmayla belirtilmiştir.

Halk-ı âlem bi't-tabi hubb-ı vatan mecbûrudur
Bin gülistâna değişmez büm bir virâneyi Es'ad Muhlis Paşa, (Ceylan,
2007: 56)

3. Bülbül (Andelîb)

Gül denildiğinde akla ilk gelen çağrışım olan gül-bülbül ilişkisi, Klasik Osmanlı şiirinin en önemli mazmunlarından biridir. Fakat bu mazmun başlı başına bir çalışma alanı olduğu için konumuzla ilgili özet bilgiler verilecektir. Bu mazmun bağlamında gül, sevgilidir fakat -genellikle- sevgilinin cinsiyeti hakkında kesin hatlar çizilmez. Sevgili, peygamber, padişah, şehzade, paşa vb. olabilir. Bülbül ise ömrünü, sevgiliye kavuşma yolunda telef eden, ona ulaşmak için canını çekinmeden feda eden, ondan gelecek azaptan⁶ bile lezzet alabilen divane âşıktır. Fakat -istisna kullanımlar bir kenara bırakılırsa- bülbüle visal bir türlü nasip olmaz ve bu uğurda ölür gider. Edebiyatımızda bu aşk ilişkisi hem mecazî hem gerçek aşkı anlatmak için başta Klasik Osmanlı şiiri olmak üzere, tekke-saz şiirinde ve yer yer de halk şiirinde kendine yer bulmuştur.⁷

Bülbül, sesinin güzelliği sebebiyle sıkıntı çekmiş, kafeslere hapsedilmiş, efsaneleşmiştir. Atalarımızın “bülbülün çektiği dili belasıdır” demesi bu sebeptedir (Kemikli, 2010: 285). Bu kuşun efsaneleşmesinin bir diğer sebebi ise güle âşık olduğu tahayyülüdür. Edebiyatımızdaki bu gül-bülbül aşkı daha çok mesnevî türünde yazılan eserlerde işlenmiştir. *Bülbülnâme*, *Bülbüliye* ve çoğunlukla da *Gül ü Bülbül* adı verilen bu eserler, genellikle alegorik bir üslupla kaleme alınmıştır (Ceylan, 2007: 62). Gül ile bülbülün aşkı için oluşturulmuş çeşitli efsaneler mevcuttur. Bunlardan birine göre, kendisine yüz vermeyen güle dayanamayan bülbül bir gün gidip gülün gövdesine konunca dikenler bülbülün göğsüne batmış, akan kan gülün köklerinden damarlarına kadar yayılmış, eskiden kırmızı olmayan gülün rengi bu olaydan sonra kan kırmızısı halini almıştır (Ayvazoğlu, 1996: 91).⁸

⁶ Azb (ع ذ ب) kelimesi ile azâb (ع ذ ا ب) kelimesi aynı kök harflerinden oluşur. İlki “tatlı, lezzetli” anlamına gelirken ikincisi “keder, işkence” anlamlarına gelir. Klasik şairler için sevgiliden gelen azâb dahi, azb'dir. Çünkü âşıkla ilgilenildiğini gösterir. Sevgili iyi ya da kötü herhangi bir karşılık vermezse âşık için asıl azâb bu olur. Şairler bu tarz kelime oyunlarına/anlam ilişkilerine şiirlerinde yer vermişlerdir.

⁷ Örneğin, “*Manilerde Çiçek Adları ve Gül*”ün kullanımı için bkz: Tepeli, Yusuf-Yılmaz, Adile, Her Yönüyle Gül Sempozyumu Bildiri Metni, 2012, Isparta.

⁸ Benzer şekilde Türk boylarında gül hakkında oluşturulan efsaneler için bkz: Sakaoğlu, 2003: 42-45.

Bülbülün ötüşü baharın geldiğinin habercisidir. Çünkü o, “mevsim-i gül”de gül bahçelerinde öter. Kadı Burhâneddin, onun ötmeye başlamasının baharın geldiğinin ve güllerin açtığıının habercisi olduğunu söyler:

Kulağuma gülşende bir âvâze irişdi
Bülbülden ü bildüm ki cânım yaza irişdi K. Burhâneddin, 366/1

Gül bahçesinde kulağıma bir ses ilişti. Bülbülden bildim ki canım yaza erişti.

Arapçada “andelib”, Farsça ve Türkçede genellikle “bülbül” isimleriyle bilinen bu kuş, çalılık alanlarda ve dere boylarında yaşayışı ve güzel ötüşü ile bilinir. Güle olan aşkıyla bilinen bülbül hakkında Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*’nin ilgili maddesine, şöyle bir not düşmüştür:

“Güya güle taaşşukuyla eski şuarımıza sermaye olmuş ise de bülbül, gülden değil dikenden ve dikenli çalılıklardan hoşlanır (2010: 158).

Onay, bülbülün çalılıklarda yaşamasını yavrularını yılanlardan korumak istemesine bağlar. Çünkü yılanlar taze kuş etini çok severler ve yılanların ağaca sarılıp çıkması mümkündür fakat sık dallı ve yapraklı ağaçlara, gül fidanlarına çıkamazlar (2009: 102). Böylece bülbül ve yavruları korunmuş olur. Dîvân şiirinde buna telmihte bulunan beyitlere rastlamak mümkündür:

Efi-i sermâ bulursa lânesin bülbüllerün
Sahn-ı gülşende komaz bir dânesin bülbüllerün Sâbit, 219/1

Kışı geçiren yılan, gül bahçesindeki bülbüllerin yuvasını bulursa bülbüllerin bir tanesini bile bırakmaz (hepsini yer).

Rakiplere cesaret veren, onları şımartan, bülbülü rakip karşısında sıkıntıya düşürüp ona eziyet çektiren aslında güldür. Çünkü o her defasında dikenlere bin türlü işve ve naz ederken, dikenin gamıyla hem-dem olmuş bülbüle yüz bin sıkıntı çektirir:

Hâra bin dürlü nüvâziş eyleyüp her bâr gül
Bülbül-i gam-hâra eyler sad-hezâr âzâr gül Fatin, 87/1

Bülbül her ne kadar diken yüzünden acı çekse de sevdiğinden vazgeçmez. Kuşça canı pahasına yuvasını terk edip gider ama güllerin bir tanesini bile dikene vermez:

Çıkup bir kuşça cân ile gider kor lânesin bülbül
Adû-yı hâra virmez güllerün bir dânesin bülbül Sâbit, 231/1

Bülbülün rakipleri sadece diken ve rüzgâr da değildir. O, güle ulaşamadığı için güle ulaşan her şey onun için rakip sayılır. Gülün yapraklarına düşen çiy taneleri veya goncaların üzerindeki jaleler de birer rakiptir. Fakat o çiy tanelerinin aslında bülbülün akıttığı gözyaşları veya bülbülün eriyen yürek yağı olduğunu tahayyül eden şairler de vardır:

Jâle sanma görinen berg-i gül-i ter üzre
Dîdesinden saçılır eşk-i revân-ı bülbül Mezâkî, 264/3

Gül-goncadaki jâle değül tâbiş-i gülden
Sâbit yüreği yağı erür bülbül-i zârün Sâbit, 214/5

Gülün, âşıkları sarhoş edip kendinden geçirecek kadar etkileyici bir kokusu vardır. Necâtî, sevgilisinin güzelliğini görünce kendinden geçtiğini söyler. Bu iddiasını delillendirmek için de gülün kokusu sebebiyle bülbülün sürekli sarhoş gezmesini örnek olarak gösterir. Dolayısıyla şair, mahbubunun gül, kendisinin bülbül olduğunu ima eder:

N'ola hüsnünden Necâtî olsa bi-hüş ey sanem
Büy-ı güldendür demâdem bülbül-i gülzâr mest Necâtî, 29/6

Sevgilisine hitap eden Ahmet Paşa, onun yanağını güle eş tutar. O, gülü, yapraklarının kat kat olması sebebiyle bir kitaba benzeter. Bu kitapta güzel sözler bulunur. Bülbül, şairin sevgilisinin yanağının güzelliklerini övmek için - başka bir çiçekten değil- gül yaprağından güzel sözler ezberler. Çünkü sevgilinin yanağının vasfı ancak gül kitabında yazılıdır:

Ârızın lütfun öğmege bülbül
Berg-i gülden letâ'if ezberler Ahmet Paşa, 46/8

Bülbül her zaman güzel sözler söylemek için ötmez; o kimi zaman da evradını okur. Evrad, genellikle bir insanın isteğinin yerine gelmesi için ayetlerden, hadislerden ve din büyüklerinin dualarından oluşan yakarışlardır. Aşağıdaki beyitte Şeyhülislâm Bahâyî, insanların arasındaki bu tutumu bülbüle yüklemiştir. O, gülzârı büyülemek ve rakip olan diken ateşe vermek için gece gündüz evrad okur. Bülbülün okuduğu evrad ne gülzâra ne de dikene tesir etmediği halde o, okumasını devam ettirmektedir:

Ne teshîr etdi gülzârı ne urdı âteşe hârı
Yine turmaz okursun rûz u şeb evrâdun ey bülbül Ş. Bahâyî, 24/3

Bülbül manasında kullanılan başka bir kelime de Farsça kökenli olan “hezâr”dır (M. Âsım Efendi, 2009: 355). Bu kelime aynı zamanda “bin” sayısını karşıladığı için şairler, her iki anlamı da çağrıştıracak biçimde kelime oyunları yapmışlardır:

Zâtîyâ ol ârızı meh yüzüme gülmeşe ger
Gülşen-i küyında feryâd-ı hezâr itsem gerek Zâtî, 787/7

Ey Zâtî! Eğer, o yanağı ay (gibi olan güzel) yüzüme gülmezse köyünün gül bahçesinde bülbül gibi feryat etsem (veya bin[lerce] feryat etsem) gerektir.

Gül ile bülbülü sordum o gonca güldü dedi
Benim gibi sana yok sen gibi hezâr bana Kırmımlı Ali (Ceylan, 2007: 64)

Gül ile bülbülü sordum o gonca gülerek dedi ki: Benim gibi sana yok senin gibi bülbül de bana (yok) veya benim gibi bir güzel yok ama (bana) senin gibi (biri) binlerce var.

Gül ile bülbülün aşkı dillere destan olmasına rağmen, bazı şairler buna inanmazlar. Bâkî, aşağıdaki beytinde şebnemin lâleye olan düşkünlüğünün, ona olan aşkının çok fazla olduğunu, bunun yanında bülbülün güle olan aşkının ehemmiyetsiz kaldığını; bülbülün kendini âşık sandığını söyler. Nedim de benzer bir düşünce içindedir: “Bu efsaneyi anlatmaktan maksat sevgiliye dinletmedir. Yoksa gül ile bülbülün aşkı büyütülecek bir mesele değildir”:

Nitekim lâlelere şebnem olup üftâde
Güllere âşık-ı şeydâ geçine bülbül-i zâr Bâkî, k. 18/54⁹

Kasd ol büte dinletmedir efsâneyi yoksa
Değmez gül ü bülbül bu kadar güft ü şünûde Nedim, 124/7

Osmanlı şiiri geleneğinde âşık, sevdiğine kavuşmak için ne kadar gayret sarf etse de vuslat mümkün olmaz. Âşık/bülbül, sabahlara kadar inlemekten “bî-tab” düşer; ağlamaktan gözlerinden yaş yerine kan gelir. Sabahlara kadar çektikleri âhlar, gökyüzünü kızıl bir renge bürür... Klasik şairlerimizden bazıları bu teamülün dışına çıkarak gül ile bülbülü kavuşturur hatta evlendirir:

⁹ Onay’ın eserine örnek olarak aldığı Bâkî’nin bu beyti, Sabahattin Küçük’ün hazırladığı Bâkî Divânı isimli eserde şu şekilde geçmektedir:

Nitekim lâlelere şebnem olup üftâde
Güllere bülbül-i şeydâ geçine âşık-ı zâr

İşitmiş andelîbe gonca dün gülşende akd olmuş
Bugün bâd-ı sabâ erken mübârek-bâda gelmiştir Re'fet (Onay, 2009:
103)

Keçecizâde, bülbülün güllerle samimi olmasının asıl sebebinin goncayı oğluna almak olduğunu söyler. Sâbit ise adeta İzzet Molla'nın beytini tamamlar ve anasını da bülbülün aldığını belirtir:

Güllerle içli dışlı olup aldı goncayı
Gülzâra etti oğlunu dâmâd andelîb İzzet Molla (Onay, 2009: 103)

Müzeyyendür gül-i sûrî ile gülşen-sarây-ı bâğ
Düğün var gonca bikrin oğlı almış anasın bülbül Sâbit, 231/3

Divân şiirinin kendisinden en çok bahsedilen kuşu şüphesiz bülbüldür. Dolayısıyla güllerle bülbüllerin aşkının anlatıldığı beyitlerin sayısı da yüz binlercedir. Çünkü güllerle bülbüllerin ilişkisi çok eskilere dayanır. Böyle düşünen şairlerden biri olan Cinânî, gül ile bülbülün çocukluktan beri tanıştıklarını hatta o zamanlar çubuk ata beraber bindiklerini söyler:

Kadîmîdür hukûkî bülbülün güllerle gâyetde
Çubuk ata bile binmişler eyyâm-ı sabâvetde Cinânî, (Ceylan, 2007: 64)

Cinânî, gül ile bülbülün çocukluktan beri dost olduğunu düşün(dür)ürken Necâtî, bülbülü davetsiz bir misafir kabul eder. Gonca ağzını açıp bir kere bile “gel” dememişken bülbül gelip bahçenin ortasına yuva kurmuştur. Nedîm ise, bülbüllerin gelmesinin sebebinin yeni açan güller olduğunu belirtir:

Bir kerre gonca ağzın açıp gel demiş değil
Bülbüllere ki sahn-ı çemenden yuvalanır Necâtî, 130/4

Nedir bu germî-i bâzâr-ı nev-bahâr-ı arûs
Açılrsa bir gül-i ter bin hezâr olur peydâ Nedîm, 4/2

Yeni açan, taze güllerin aşkı, bülbülleri kendilerine köle eylemiştir. Gam tuzağına düşmüş bülbülün sevgiliye kul-köle olmuş gönlünü bir daha azat etmesi mümkün değildir:

Seni ol denlü dil-bend eylemiş aşk-ı gül-i ter kim
Ne mümkün dâm-ı gamdan bir dahî âzâdın ey bülbül Ş. Es'ad, 137/2

Bazı şairler, gül ile bülbülün çocukluktan bu yana tanıştıklarını, bazıları bülbülün aşktan anlamadığını, kimisi gülün bülbüle yüz vermediğini

söylerken Şeyh Gâlib bu konuya çok farklı bir açıdan yaklaşır. Bülbül ile kazın hikâyesini anlattığı kısa mesnevîsinde, “Gül ile bülbülün aşkı hakkında çok düşünülmüş, çok tartışılmış fakat böyle bir meseleden ne gülün ne de bülbülün haberi vardır.” der:

Olunmuş gerçi çok bahs ü te’emmül
Ne gül duymuş bu gavgâyı ne bülbül Ş. Gâlib, msnv. 4/41

Gül bülbüle her ne kadar eziyet etse de bülbül sadakatle sevgisini göstermeye devam eder. Fakat gül de insafa gelip âşığını bir kez olsun güldürmez. Üsküplü İshâk ve Behiştî, gülün sıkıntı ve eziyet defterlerini bir türlü kapatmadığını, garip bülbülün ömrünün ağlamakla geçtiğini, bu dünyanın kuralının böyle olduğunu söylerler:

Âh kim cevri ü cefâ defterlerin gül dürmedi
Ağlamakla geçdi ömri bülbülün güldürmedi Ü. İshâk, 330/1

‘Andelib âh idüp ağlar gül ana hande ider
Böyle gelmişdür ezelden bu cihân böyle gider Behiştî, 141/1

Şeref Hanım, biçare âşığın aslında sevgililere şeref verdiğini belirtir. Bu düşüncesini kuvvetlendirmek için de güle ve gül bahçesine şeref verenin bülbül olduğunu söyler. Böylece sevgiliyi güle, gülzâra; kendisini de bülbüle benzetmiş olur:

Virse hûbâna n’ola âşık-ı bî-çâre şeref
‘Andelib ile gelür hep gül ü gülzâra şeref Şeref Hanım, 81/1

Her ne kadar güle ve gül bahçesine şeref veren bülbül olsa da, o gülden beklediği karşılığı bulamadığı için hep sıkıntı çeker. Sevgili ona yüz vermemiştir ve bahar mevsimi de zaten bitip gül harmanı yapılmıştır. Dolayısıyla çaresiz bülbülün gülistanda durmasının bir anlamı kalmamış, çok sevdiği gül bahçesine veda etme zamanı gelmiştir:

Bahâr mevsimi geçdi savuldı hırmen-i gül
Gel eyle bülbül-i bî-çâre gülsitâna vedâ Ü. İshâk, 121/2

Bülbül kimi zaman çaresizce gülden ve gülistandan vazgeçse de kimi zaman da kendi isteğiyle gülü terk eder. Neşâtî’ye göre bülbül, sevgilinin saçını yanağının üzerinde perişan görürse gülü bırakıp sümbülü tercih eder:

Sünbülü tercih ider bülbül çemende güllere
Zülfünü ruhsârun üstinde perişan görmesün Neşâtî, 93/4

Fuzûlî, bülbülün kötü kaderinden bahseder. Gülün matemi bülbülü, karga ile bir konuma getirmiştir. Bu matem yüzünden artık bülbülün de tıpkı karga gibi rûzgârı bozuk, bahtı karadır; dili lâl olmuştur:

Rûzgârın tîre bahtın kare nutkun lâl edip
Mâtem-i gül bülbülü zâğ ile yeksân eylemiş Fuzûlî, 130/6

Gülün güzelliğini âleme duyuran aslında bülbüldür. O olmasa, gülün güzelliklerinden bahsetmese kimsenin gülden haberi olmaz. Dolayısıyla gül şöhretini bülbüle borçludur. Âşıkların ve sevgililerin durumu da tıpkı böyledir. Âşıklar/şairler, sevgililerinden bahsetmeselerdi, onların güzellikleri duyulmazdı:

Sen tuyurdun hüsnini dünyâya Yahyâ dilberün
Bülbül-i şûrîdenün 'aşkıyla meşhûr oldı gül Ş. Yahyâ, 217/5

Şîrâze, “*kitap ciltlerinin iki ucunda bulunan ve yaprakları muntazam tutan, ibrişimden örülmüş ince şerit*”tir (Devellioğlu, 2003: 1000). Şîrâze olmadığı zaman düzen bozulur, kitap dağılır. Mezâkî, gül yapraklarından oluşan bir mecmua tahayyül etmiş, bu mecmuanın şîrazesi olarak da bülbülün can ipinin uygun olacağını, bunun mecmuaya değer katacağını söylemiştir. Şair burada, eğer bülbül olmazsa gülün de olmayacağını, onun değerini ve zînetini bülbüle borçlu olduğunu telmihte bulunur:

Yaraşur zînet-i mecmû'a-i evrâk-ı güle
Olsa şîrâze eğer rişte-i cân-ı bülbül Mezâkî, 264/5

Yahyâ, bülbülün kimi zaman güle zarar verdiğini düşünür. Gülün açmama sebebi sabahlara kadar öten bülbüldür. Çünkü o, ötüşüyle gülün naz uykusuna engel olmuştur. Fakat gülün bundan incinmemesi gerektiğini, bülbül-i şeydânın âdetinin bu olduğunu da söylemeden geçemez:

Mâni' oldı hâb-ı nâza diyü gül açılmamış
İncinilmez bülbül-i şeydâya mu'tâdı budur Ş. Yahyâ, 111/2

“Şeydâ”, “*aşktan aklını kaybetmiş, divane*” demektir (Devellioğlu, 2003: 995; Nâcî, 2009: 637). Bir önceki beyitte de söylendiği gibi akılları başlarında olmadığı için divanelerin yaptıklarından, söylediklerinden incinmemek gerekir.

Bülbülü deli-divane eden, bülbülün gönlünde akıl bırakmayan sebeplerden biri de gülün alnındaki kıvrımlardır:

Çin-i cebîn-i gül dil-i bülbülde kor mı hüş
'Arz-ı niyâz kanda getürmez nigâhî tâb Neşâtî, 10/3

Neşâtî, bülbülün renkli, güzel görünen yuvasını aslında ciğerinin kanıyla yaptığını söyler. Bununla divane gönlünü kandırıp “gül” diye avuttuğunu belirtir:

Ciğer kanıyla itmiş şöyle rengin lânesin bülbül
Ki gâhi gül sanup egler dil-i divânesin bülbül Neşâtî, 81/1

Başka bir beytinde Sâbit, bülbülün ötüşünün sebebinin, altından yapılmış bir külâh takmış olan gül şâhına mehterlik yapmak olduğunu belirtir. Şair, altından yapılmış bir külâh derken, gülün yapraklarının ortasında bulunan sarı tozlara telmihte bulunur:

Bülbül hezâr şevk ile mehterlik eyleyüp
Çalındı nevbet-i şeh-i zerrîn-külâh-ı gül Sâbit, 234/2

Ceylan, ateşin artığı olan külün renginin, zafiyetin, güçsüzlüğün alameti olarak hastaların, düşkünlerin ve özellikle âşıkların benzinin rengi olduğunu söyler. Ayrıca aşk illetiyle bitap düşenlerin bir süre sonra vereme yakalanacağını ve renklerinin kül rengine döneceğini belirterek, en ateşli ötüşe sahip bülbül cinslerinden biri olan Osmanlı coğrafyasının en yaygın bülbül türü olan “*İran Bülbülü*” ya da “*Taş Bülbülü*” adlarıyla bilinen bu cinsin renginin de -âşığın rengi gibi- kül rengine olduğunu bildirir (Ceylan, 2010: 268). Bu benzerlikten faydalanan klasik Osmanlı şairleri kelime oyunları ile bunu şiirlere de yansıtırlar:

Bilmezin sahn-ı çemen bülbüline n’oldı yine
Gül/kül gibi benzi garîbün kül/gül olup soldı yine Behiştî, 461/1

Sevdiği uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan bülbülün yapabileceği son şey kendi canından geçmektir. Bunun için pervane misali kendini kızıl gülün önüne atarak kül olur; gülde fâni olur. Bülbülün külünün gülün toprağına karışması aslında bir son değil, yeni bir başlangıçtır. Bu kül, gelecek baharda açacak olan güle daha canlı bir renk kazandıracaktır. Şairane kurulan bu hayâlin gerçeklik payı da bulunmaktadır. Botanik bilgini Kenber bu konuda şunları belirtir:

“Kemik, boynuz, tırnak kırıntıları ve -özellikle de içinde azot fazla olduğu için gülleri kuvvetlendiren- kurumuş kan gibi gübreler gül için çok faydalıdır.” (Kenber, bty: 43-45).

Gelibolulu Âlî, goncaya seslenir ve yanaklarını “gül gül” ettiğini söyler. Goncanın yanaklarının bu hale gelmesi aslında iyice kızarmasının ve cazibesinin/ateşinin/yakıcılığının kuvvetini artırmasının işaretidir. Bu aslında bir çeşit hiledir. Bülbül bu hileyle ağa düşmüş ve yanarak kül olmuştur. Gonca bülbülün külünü kullanmış ve yeniden gül olması için bir gonca fidanının yanına -belki de kendi köklerine- serpmiştir:

Çemende ruhların ey gonca gül gül itmişsin
Zavallı bülbülü yakmış külin gül itmişsin Gelibolulu Âlî, 460/1

Osmanlı şairleri, bazı durumlarda sözlerinin anlamını kuvvetlendirmek, söylediklerinin etkisini daha da artırmak için teşbihi ters çevirirler. İlk durumda sevgili güle benzerken, ikinci durumda gül sevgiliye benzer. Nâilî, aşağıdaki beytinde sevgilinin bağa gelmesini ister. Çünkü o geldiğinde bülbül onu görecektir, onun gülden daha güzel olduğunu fark edecek ve gül için ettiği feryadın boşa gittiğini anlayacaktır:

‘Azm-i bâğ et ki çemen bülbüle zindân olsun
Gül için etdiği feryâda peşimân olsun Nâilî, 276/1

Aynı şair başka bir beytinde kendini bülbüle benzetir fakat kendisinin bülbül olduğunu doğrudan söylemez. Nâilî’nin sözlerini işiten sevgili dayanamaz ve “o benim bülbülümdür” demekten kendini alamaz:

Nâilinin işidip zezeme-i güftârın
Bülbülümdür demesin ol gül-i hürrem ne desin Nâilî, 275/5

Klasik Osmanlı edebiyatındaki değeri yadsınamayacak kadar önemli olan ve âşıklık konusunda “hakikî âşığın kendisi olduğunu ve Mecnûn’un sadece adının duyulduğunu” belirterek bu konuda üstat olduğunu iddia eden Fuzûlî, aşağıdaki beytinde de benzer bir düşünceyi dile getirmiştir. O, kimi zaman gül dalını kimi zaman da kafesi mesken tutan bülbüle kızmaktadır. Çünkü gerçek âşıkların âhı sebebiyle gökler bile alev alırken bülbülün âhından çer-çöp bile tutuşmaz:

Mesken ey bülbül sana geh şâh-ı güldür geh kafes
Nice ‘âşıksın ki âhından tutuşmaz hâr ü hâs Fuzûlî, 125/1

Nevî de Fuzûlî gibi bülbülden şikâyetçidir. Çünkü binlerce âşık/bülbül kendine sevgili/gül ararken şairin bahsettiği bülbül gülden şikâyet etmektedir. Bunu şeker yiyip haline şükretmeyen papağana benzetir:

İder gülden şikâyet bülbül-i şeydâyı söyletsen
Şeker yir şükürin itmez tütî-yi güyâyı söyletsen Nevî, 240/1

Bülbül bahsinde vereceğimiz son örnek beyit ise “Sultânu’ş-Şu’arâ” Bâkî’ye aittir. O, bülbülü ağlayan bir bahçivana benzetir ve kendisinin dikenden çektiği sıkıntıları en iyi bülbülün anlatabileceğini düşünür:

Hâr zahmından neler çekdüğümü gülzârda
Bâğbân-ı bülbül-i giryâne söylen söylesün Bâkî, 395/4

4. Ceylan (Âhû, Nâfe)

Kuşların dışında gül ile ilişkilendirilen hayvanlardan biri ceylandır. Klasik Osmanlı şiirinde daha çok Farsça olan “Âhû” ismiyle kendisinden bahsedilir. Ceylan, “Çift parmaklılardan, boynuzlugiller familyasından, çöllerde yaşayan, çok hızlı koşan, gözlerinin güzelliği ile tanınan, ince bacaklı, zarif, memeli hayvan, ahu, gaza” şeklinde tanımlanır (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 363) Fakat bu hayvanın tanımda bulunmayan başka bir yönü daha vardır ki o da karınlarından çıktığı belirtilen güzel bir kokudur. Gül ile ceylan arasında kurulan ilişkinin asıl sebebi budur. Gülün kokusu ile âhûnun göbeğinden çıkan misk kokusu arasında karşılaştırma yapılır. Necâtî Bey’in aşağıdaki beytinde geçen “nâfe”, “misk âhusu denilen hayvanın göbeğinden çıkarılan bir çeşit misk, koku” (Devellioğlu, 2003: 796; Gökyay, 1982: 197); yahut “göbek” (Kanar, 1998: 642) anlamlarına gelir ve aşağıdaki beyitte kişileştirilerek kullanılmıştır.

Necâtî, aşağıdaki beytinde güllerin açma zamanında etrafına yaydığı kokudan bahseder. Çemeni çok güzel bir koku kaplamıştır ve ceylanın göbeğinden çıkan nâfe miski, gülün kokusunun kendisinden daha üstün olmasını kabullenemez. Dolayısıyla üzüntüsünden nâfenin bağı kan içinde kalır. Şair, güzel kokunun ceylanın göbeğinden çıkmasına telmihte bulunur:

Çemen güller kokusundan mu’attar etti âfâkı
Bu gamdan nâfe miskin olupdur bağı kan şimdi Necâtî, 575/4

5. Doğan (Bâz)

“Bâz” kelimesi doğan, şahin gibi kuşlar için kullanılan Farsça bir isimdir (Kanar, 1998: 89; Nâcî, 2009: 57). Üsküf ise aslı Rumca “üstüfyâ” veya Arapça

“kûfiye” kelimesinden gelen, “başlık, takye” anlamlarında kullanılan, eskiden Yeniçerilerin giydiği boru şeklindeki başlığa verilen isimdir (Pakalın, 2004: 560)¹⁰. Ayrıca avlanma için yetiştirilen doğanların hem yetiştirilme sırasında insana alışmaları için hem de av sırasında etrafa saldırmamaları için gözlerini örtecek biçimde başlarına takılan, deriden yapılmış başlığın adı da *üsküftür* (Zülfe, 2005: 169). Bâkî'nin aşağıdaki beytinin daha iyi anlaşılması için şu bilgiyi vermek gerekir:

“... Kuşun insanlara alışması için öncelikle gözlerinin kapatılması gereklidir. Yakalanan doğanın kanatları bağlanır ve *doğan yeleşti* denilen yelek vücuduna sarılır. Sonra iğneyle göz kapaklarının altından geçirilen ip başına dolanır ve gözleri dikilip kapatılır... Doğan gözleri böyle kapatıldıktan sonra avcı tarafından insanlar arasında dolaştırılır ve beslenir. Bundan sonra ürkmemesi ve çevreye saldırmaması için başına gözlerini örtecek biçimde üsküf geçirilir. Üsküflü bir biçimde çeşitli alıştırma aşamalarından geçen doğan, avlanmağa hazır hale getirilir. Ava gitmeden önce bir gün aç bırakılan kuşa üsküf giydirilir ve tüylü bir piliç veya kuş budu yutturularak kusması sağlanır. Bu işe *tühme indirmek* denir. Böylece daha da acıkan doğan iyice hırslanır ve *kızdı* diye tabir edilen hale gelmiş olur. Keklik sürüleri görününce at üzerinde meydana gelen avcı, kuşun üsküfünü çıkarır ve av kuşlarını gösterir. Doğanın üsküfünü çıkarması ava saldırmak üzere olduğu anlamına gelir...”(Yalgın, 1949, 29-31'den naklen Zülfe, 2005: 173).

Bâkî, aşağıdaki beytinde gülü bir avcıya, goncayı ise doğana benzetmiştir. Gülün avı ise tabii ki bülbüldür. Şair, goncanın yaprak kısmının etrafında bulunan, âdeta başlığa benzeyen yeşil kısmı üsküfe teşbih ederek goncayı, başına üsküf giymiş bir doğan şeklinde tahayyül eder. Gül, seher vaktinde gonca doğanının üsküfünü çıkartarak ava hazır hale getirir ve bülbül görüldüğü zaman gonca tarafından avlanır:

Aldı seherden üsküfini bâz-ı goncanun

İtdi çemende bülbül-i zârı şikâr gül Bâkî, 306/5

Gül, seher vaktinde gonca doğanının üsküfünü aldı ve onunla, çemende, inleyen bülbülü avladı.

6. Ejderhâ

Ejder ve ejdehâ şekilleriyle de kullanılan ejderha, “milletlerin hayal gücüne göre değişik şekillerde tasarlanan, genellikle kanatlı, gövdesi aslana, kuyruğu yılanı benzeyen, ağzından ateş püsküren korkunç masal canavarı” (Ayverdi,

¹⁰ “Üsküf” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Zülfe, 2005: 167-190.

2011: 328) olarak tanımlanır. Büyük yılanlara da ejderha denildiği bilinmektedir (Devellioğlu, 2003: 211; Kanar, 1998: 49) Gülün hayvanlara benzetilmesi hususunda farklı teşbihlerden biri de Kafzâde Fâizî'ye aittir. Şair, aşağıdaki beytinde gülü, ejderhâ ağzına benzetir. Bülbüle de gül dalından çekinmesi ve goncadan uzak durması hususunda nasihat eder:

Şâh-ı gülden ihtirâz it gonceye olma yakîn
Göz göre atılmaz bülbül ejdehânun ağzına Kafzâde Fâizî, 126/2

7. Karga (Gurâb, Zâğ)

Klasik şiirde daha çok “zâğ” ve “gurâb” isimleriyle anılan karga, kötü sesi, çirkin görüntüsü, kara rengi ve leşi sevmesi yönleriyle şiirlerde kendine yer bulur. Şairler kargayı daha çok, kendisi ile belirgin zıtlıklar taşıyan başka kuşlarla karşılaştırarak kullanırlar. Bunların başında bülbül gelir. Sesinin ve ötüşünün çirkinliği sebebiyle bülbül ile karga mukayesesine hemen bütün şairlerin divânlarında rastlamak mümkündür (Ceylan, 2007: 143). Demirkazık, karganın hatırı sayılır bir biçimde dinî öğelere, efsanelere, mitlere, folklor ve edebiyata konu olduğunu belirtir. Karganın, dünyanın yaratılışını ve insanların oluşumunu konu edinen ilkel efsanelerde önemli rol oynadığını; masallarda, halk inanışlarında gelecekte haber verici olarak nitelendiğini; ötüşünden, uçuşundan, bir yere konuşundan kötülük ya da iyilik getireceği çıkarımında bulunduğu söyler (Demirkazık, 2011: 132; Örnek, 1973: 40).

Ahmet Paşa sevgili dışında konuşulan kimselerin aşığa bela olduğunu, bülbülün kargayla konuşmak zorunda kalmasının zindan sıkıntısı gibi olduğunu söyler. O, kendisini bülbüle; sevgilisi dışında konuştuğu herkesi ise kargaya benzetmiş ve bundan duyduğu sıkıntıyı anlatmıştır:

Bir nefes gayrınla söyleşmek belâdır 'âşıkâ
Zâğ ile hem-sohbet olmak bülbülün zindânıdır Ahmet Paşa, 89/10

Sâbit, artık lâle bahçelerinde kargaların ve çaylakların bulunduğunu, bu sebeple gülün bülbül görmeye hasret kaldığını belirtir:

Bülbüllerün hayâli gözinde uçar gülün
Oldı mekân-ı zâğ ü zegân lâlezâr hayf Sâbit, 194/3

Nesîmî, şekerin tadından ancak papağanın anlayacağını, kargaya şeker vermenin faydasız olduğunu söyleyerek biraz sonra sarf edeceği düşüncesini önceden desteklemektedir: Gülşen, bülbüllere ait bir yerdir. Ne kadar güzel de olsa bir karga gülşenden ne anlar:

Tûtî verir bu şekerin tadını lezzetin bilir
Karga n'ider bu gülşeni zâğa şeker ne fâ'ide Nesimî, 359/4

Şairler, sevgilinin yanağındaki hattı kimi zaman kargaya benzetir. Sevgilinin yüzü ve yanağı gül bahçesi olarak kabul edildiğine göre karganın burada bulunmaması gerekir. Bunu bilen karga gülşenden uçar gider. Sevdiğinin tıraş olduğu zaman ayva tüylerini kesmesini, karganın gül bahçesinden uçup gitmesine benzeten Ahmet Paşa, bu beyti yazdığı gazeline, klasik Osmanlı şiirinde pek rastlanmadık bir biçimde, bir başlık koyar: “*Der Tırâşiden-i Hatt-ı Mahbûb.*” Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus da, sevgilinin tıraş olmasıdır. Sevgilinin cinsiyeti meselesine örnek teşkil eden aşağıdaki beyitte görülmektedir ki mahbûb erkektir:

Anun için uçar bâğ-ı ruhundan hat-ı zâğın
Bilir ki makâm olmaz ana gülşen-i zîbâ Ahmet Paşa, 8/6

Nevî karga ile bülbüle sosyolojik bir açıdan yaklaşır. Dünyanın kahrı, düzensizliği, adaletsizliği nedeniyle bülbül ile karganın aynı seviyeye düştüğünü fakat garip olarak, bülbülün şikayetçi olması gerekirken karganın şikayet ettiğini söyler:

Kahr-ı dehr ile olur tûtî gurâba hem-nişin
Yine şekvâyı gurâb eyler garâbet bundadur Nevî, 82/6

Sâbit, farklı bir tahayyül ile kargaların işsiz, işe yaramaz, hayırsız hayvanlar olduğunu söyler. Kargaya tezat olarak ise hayırlı, faydalı olduğu telmihinde bulunulan bülbüller vardır. Şair, istiare sanatından yararlanarak karga gibi zararlı insanların, bülbül gibi iyi insanları sevmediğini, onların başlarına “kara bela” olduklarını anlatmıştır. Karganın siyahlığı ile kara bela arasındaki tenasüp de gözden uzak tutulmamalıdır:

Bülbüllere belâ-yı siyâh oldılar yine
Bak zâğ-ı nâ-bekârlarun şerr ü şûrını Sâbit, 347/5

8. Köpek

Gül ile köpek arasında kurulan ilişki, köpeğin ayak izlerinin şekil bakımından güle benziyor olmasındandır. Âşık için sevgiliyi hatırlatan, ondan haber veren her şey çok değerlidir. Bu işaretin köpeğin ayak izi olmasının da bir mahsuru yoktur.¹¹

¹¹ Burada, gül çeşitlerinden birine de *köpek gülü* isminin verildiğini hatırlatmakta yarar vardır.

Mesîhî, sevgilinin köyünde dolaşan köpeklerin bıraktığı ayak izlerini görenlerin taze açılmış gül sandıklarını söyler. Şairin, sevgiliye kavuşamamaktan dolayı döktüğü kanlı gözyaşları, bu izlerin meydana getirdiği çukurları doldurunca hem şekil hem de renk olarak güle benzeyen görüntüler meydana gelir:

Her kim görürse gülşen-i kûyında ey sanem
Kanlu yaşumla itün izin verd-i ter sanur Mesîhî, 83/2

Zâtî de Mesîhî'ye benzer bir hayal kurar. Sevgilinin köyündeki köpeklerin bıraktığı ayak izleri ona gül görünür. Köpeklerin ulmaları/havlamaları ise saire bülbülün ötüşü gibi gelir:

Her nişân-ı pây-ı seg kûyunda bir güldür bana
İtlerün âvâzesi feryâd-ı bülbüldür bana Zâtî, 41/1

9. Kumru (Fahte)

Kumru güvercinden küçük, üveyik ve fahte isimleriyle de bilinen bir kuştur. Uçuşları ve kanat çırpışları hızlıdır ve eşlerine sadakatleriyle meşhurdurlar. Kumrular daha çok seyrek ağaçlı yerlerde ve fundalıklarda yaşar. Fakat aşağıdaki beyitte kumru, sanki gül fidanına göz koymuştur. Bundan rahatsız olan bülbül ise kumruya sert çıkar ve sözü daha fazla uzatmamasını, gül fidanının kendisinin olduğunu, salınan servilerin ise kumrunun olabileceğini söyler:

Bülbül dedi kim fahteye sözü uzatma
Gül nahli benim serv-i hırâmân senin olsun Sabrî-i Şâkir (Ceylan, 2007: 173)

10. Papağan

Papağan ile gül arasında kurulan ilgi renk benzerliğine ve gül yapraklarının havada uçuşmasıyla kuşları andırmasına dayanır. Hayâlî'nin kurduğu hayale göre gül de kırmızı papağanlar gibi uçmak ister:

Olmuş iken bülbül-i mest ile 'işret-sâz gül
Al tûtiler gibi etmek diler pervâz gül Hayâlî, 307/1

11. Kelebek (Pervâne)

Pervane, geceleri ışığın etrafında dönen küçük kelebeklere verilen isimdir. Günümüzde gece karanlığında gördüğümüz, sokak lambalarının etraflarında

dönen bu küçük kelebekler, eski zamanlarda mum ışığının etrafına döner, çemberi gittikçe daraltır ve sonunda kendini mumun alevine bırakmış. Klasik Osmanlı şairleri -genellikle- gül ile pervane arasında doğrudan bir ilişki kurmamış, pervanenin muma olan aşkı ile bülbülün güle olan muhabbetini karşılaştırmayı tercih etmiştir. Bülbül, inleyerek ortalığı ayağa kaldırdığı, sevgiliden gelen azabı bile lezzet görmediği için aşk işinde acemi ve biraz da ahmak kabul edilmiştir. Buna mukabil pervanenin, sessiz sakin bir şekilde mumdan gelen bütün sıkıntılara katlandığı, hatta kendini çekinmeden mumun ateşine attığı için bülbülden üstün olduğu varsayılır.

Şeyh Gâlib, bülbülde biraz ahmaklık olduğunu belirtirken, Şeyhülislâm Yahyâ, gülün yapraklarının sürekli bülbülün önünde olmasına rağmen gülden anlamadığını, gülün üstadının pervane olduğunu söylemiştir. Burada talebe mazmununun bulunduğunu söylemek mümkündür. Gül, bir kitaba; bülbül ise onu okuyan öğrenciye benzetilmiştir. Fakat bülbül sabahtan akşama kadar gül kitabını okusa da o kitabın asıl üstadı, onu asıl bilen pervanedir. Şairin, “üstâd-ı gül” tamlamasını da özenle seçtiği anlaşılmaktadır. Osmanlıca imlasına göre bu tamlama “üstâd-ı küll” şeklinde de okunabilmekte, “birçok şeyi çok iyi bilen” anlamına gelmektedir. Bu da pervanenin değerini kat kat artırır:

Gitmez önünden gerçi kim bülbüllerün evrâk-ı gül
Ben bildigüm budur hele pervânedür üstâd-ı gül Ş. Yahyâ, 216/1

Bülbülde biraz bûy-ı ru’ûnet görürüz biz
Pervâneyi âgâh-ı mahabbet görürüz biz Ş. Gâlib, kt. 40

12. Turaç

Kaynaklarda “dürrâc” ve “dürrâce” şeklinde de geçen turaç kuşu, “hoş manzar, eti nazik bir kuştur” (Cûdî, 2006: 88); “eti gevrek, keklik cinsinden bir kuş, çil kuşu, turaç kuşu” (Devellioğlu, 2003: 194); “sülüne benzer bir kuş” (Dilçin, 2009: 225); “sülüngillerden, uzunluğu 34 cm olan, soyu azalmış bir kuş türü” (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 2008) şekillerinde tanımlanır.

Klasik Osmanlı şiirinde kendisinden nadir bahsedilen kuşlardan biri olan turacın, örneklerden hareketle en belirgin özellikleri, sesinin güzelliği ve etinin lezzetli oluşudur. Şiirlerde gül bahçesinin bir parçası kabul edilir. O seher vakitlerinde âşıklara ders okutur. Bu bakımdan bülbüle benzer fakat ona yetişemez (Ceylan, 2007: 237).

Aşağıdaki beyitte şair, turaç ile gül arasında doğrudan bir bağ kurmaz. O, sözünü kuvvetlendirmek için başka bir kuşun adını da seçebilecek iken -örneğin karga- turacı tercih etmiştir. Kadı Burhâneddin, gönülden ancak gönül ehli birinin anlamasını, gülün halini ancak bülbülün anlayıp, turacın anlamaması örneğiyle izah eder:

Gönül bu gice kıldı yine yârına mi'râc
Bülbül bile gül hâlini vü ne bile dürrâc Kadı Burhâneddin, 342/1

SONUÇ

Yapılan tarama neticesinde, klasik Osmanlı şiirinde gül ile ilişkilendirilen hayvanların çoğunlukla kuş türleri olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; baykuş, bülbül, karga, kumru, papağan ve turaçtır. Kuş türlerinin dışında ise; arı, ceylan, doğan, ejderha, kelebek ve köpek çeşitli özellikleriyle gül ile bağdaştırılmıştır. Kuşların içinde -tabii olarak- en çok bülbül şiirlere konu olmuştur. Bunda, şairlerin/âşıkların kendilerini bülbüle, sevgiliyi de güle benzetmelerinin önemli bir payı vardır. Şairlerin, bülbülün baharın habercisi olmasına, bülbülün yuvasının gülün üzerinde bulunmasına, yılanın bülbül etini çok sevmesine, gülün dikeninin bülbülü sürekli yaralar içinde bırakmasına, bülbülün gül defterinden şiirler ezberlemesine, şem' u pervane ile gül ü bülbül karşılaştırmasına, gül-kül ilişkisine vb. birçok yönüyle gül-bülbül ilişkisine değindikleri tespit edilmiştir.

Bülbülden sonra en çok adı geçen kuş kargadır. Karganın sesinin ve görünüşünün kötü olması, bülbül ile karşılaştırılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla karga, bu kötü duruşuyla rakip ile özdeşleştirilmiştir. Kumrunun da gül dalında gözü olduğu için bülbülün rakibi olarak tahayyül edildiği tespit edilmiştir. Uğursuz kabul edilen baykuş gülistan ile ilişkilendirilmiş ve bu kuşun vatanı olan viraneyi bin gül bahçesine değişmeyeceği söylenmiştir.

Doğanların av için kullanıldığı zamanlarda başına geçirilen üsküf ile goncanın etrafını saran yeşil yapraklar arasında kurulan teşbih de en çok dikkat çeken kullanımlardan biridir. Sabah goncanın açılırken yeşil yapraklardan sıyırılması, başındaki üsküf çıkarılarak ava atılan doğana benzetilmiştir. Köpeklerin ayak izinin âşığın kanıyla dolduğu tahayyül edilerek kıpkırmızı bir güle benzetilmesi de orijinal kullanımlardandır. Sonuç olarak, Klasik Osmanlı şairleri zengin hayal güçleri ve engin kültürel birikimleri sayesinde, gül ile çeşitli hayvanları soyut veya somut birçok konuda, ustaca kullandıkları tevriye, teşbih, tenasüp ve hüsn-i talil gibi sanatlarla şiirlerine aksettirmişlerdir.

KAYNAKÇA

AKSOY, Ömer Asım (bty). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (2 cilt)*, İstanbul: İnkılap Yay.

AKYÜZ, Kenan vd. (2000). *Fuzûlî Divânı*, Ankara: Akçağ Yay.

ALTUN, Kudret (1999). *Gelibolulu Mustafa Ali ve Divânı: Vâridâtü'l-Enîka*, Niğde: Özlem Kitabevi.

ARSLAN, Mehmet (2018). *Şeref Hanım Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü İnternet Sayfası (E.T. 22.02.2019).

AYAN, Hüseyin (1990). *Nesîmî Divânı*, Ankara: Akçağ Yay.

AYDEMİR, Yaşar (1999). *Behîstî: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divânı'nun Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

AYVAZOĞLU, Beşir (1996). *Güller Kitabı*, İstanbul: Ötüken Yay.

BAYRAM, Yavuz (2001). *Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Divân Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçevesi*, Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

BAYRAM, Yavuz (2007). "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", *Turkish Studies*, Volume 2/4, s. 209-219.

CEYLAN, Ömür (2007). *Kuşlar Divânı Osmanlı Şiir Kuşları*, İstanbul: Kapı Yay.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet-TANYERİ M. Ali (1989). *Üsküplü İshak Çelebi Divân-Tenkitli Basım*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay.

ÇUKURLU, Talip (2017). *Klasik Türk Şiirinde Gül*, Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

DEMİRKAZIK, H. İbrahim (2011). "Divân Şiirinde Karga", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 24, s. 131-178.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

DİLÇİN, Cem (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.

DOĞAN, Muhammed Nur (1997). *Lâle Devri Şâiri Şeyhülislâm Es'ad ve Dîvânı*, Ankara: MEB Yay.

ERDOĞAN, Mehtap (2007). *Fatîm Dîvânı*, İstanbul: Kitabevi Yay.

ERGİN, Muharrem (1980). *Kadı Burhaneddin Dîvânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

ERTEM, Rekin (1995). *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.

GÖKYAY, Orhan Şâik (1982). *Kâtip Çelebi Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

İbrahim Cûdî Efendi (2006). *Lügat-ı Cûdî* (Haz: İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar), Ankara: TDK Yay.

İPEKTEN, Halûk (1990). *Nâilî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.

KALKIŞIM, Muhsin (1994). *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.

KANAR, Mehmet (1998). *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Birim Yay.

KAPLAN, Mahmut (1996). *Neşâtî Dîvânı*, İzmir: Akademi Kitabevi.

KARABEY, Turgut (1981). XVII. Yüzyıl Şairlerimizden *Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

KEMİKLİ, Bilal (2010). “*Güle Ayna Tutmak Ya Da Bülbülün Gül Tasavvuru*”, Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta: Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yay.

KENBER, Lütfi Arif (bty). *Pratik Gül Bahçesi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

KÜÇÜK, Sabahattin (1994). *Bâkî Dîvânı*, Ankara: TDK Yay.

MACİT, Muhsin (2012). *Nedîm Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü İnternet Sayfası (E.T. 04.01.2019).

MENGİ, Mine (1995). *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

MERMER, Ahmet (1994). *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli*

Metni, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.

Muallim Nâcî (2009). *Lügat-i Nâcî*, (Haz: Ahmet KARTAL), Ankara: TDK Yay.

Mütercim Âsım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı* (Haz: Mürsel Öztürk-Derya Örs), Ankara: TDK Yay.

OKATAN, Halil İbrahim (1995). *Kafzâde Fâ'izî Hayatı Eserleri Sanatı-Tenkitli Dîvân Metni*, Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

ONAY, Ahmet Talat (2009). *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü -Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı-* (Haz: Cemal Kurnaz), Ankara: H Yay.

ÖRNEK, Sedat Veyis (1973). *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.

PAKALIN, Mehmet Zeki (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (3 cilt), İstanbul: MEB Yay.

SAKAOĞLU, Saim (2003). *101 Türk Efsanesi*, Ankara: Akçağ Yay.

SÂMÎ, Şemseddin (2010). *Kâmus-ı Türkî*, (Haz: Paşa Yavuzarslan) Ankara: TDK Yay.

TARLAN, Ali Nihat (1967). *Zâtî Dîvânı* (1. cilt), İstanbul: İÜEF Yay.

TARLAN, Ali Nihat (1970). *Zâtî Dîvânı* (2. cilt), İstanbul: İÜEF Yay.

TARLAN, Ali Nihat (1992a). *Ahmet Paşa Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.

TARLAN, Ali Nihat (1992h). *Hayâlî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.

TARLAN, Ali Nihat (1992n). *Necâtî Beg Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.

TDK (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yay.

TEPELİ, Yusuf – YILMAZ, Adile (2012). “Manilerde Çiçek Adları ve Gül”, SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu Basılmamış Bildiri, Isparta.

TULUM, Mertol-TANYERİ, M. Ali (1977). *Nev'î Dîvânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

ULUDAĞ, Erdoğan (1992). *Şeyhülislâm Bahayî Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

YALGIN, Ali Rıza (1949). “*Doğanla Avcılık*”, *Ülkü*, III/27, s. 29-31, İstanbul.

ZÜLFE, Ömer (2005). “*Üsküf Üzerine*”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi The Journal of Turkish Cultural Studies*, S. 12, s.167-190.